

Klasik Mantıkta Kullanılan Kavramlar

-Şemsiyye Örneği-

Yrd. Doç. Dr. Ali ÇETİN*

Atıf / ©- Çetin, A. (2012). Klasik Mantıkta Kullanılan Kavramlar -Şemsiyye Örneği-, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12 (1), 101-124.

Özet- Bu makalenin konusu el-Kâtibi tarafından yazılan Şemsiyye adlı eserdir. Klasik mantık tarihi üç döneme ayrılabilir. I. Bu dönemde yalnızca bazı mantık kavramları kullanılmıştır. II. Bu dönemde Aristo mantık eserlerini yazmaya başlamıştır. III. Bu dönemde yorumcular klasik mantık konularını yorumladılar. Yunan felsefe ve bilim çalışmalarının Arapçaya çevrilmiş hareketleri 800'lü yıllarda başlamıştır. Bu dönemden sonra özgün mantıkçılar ortaya çıkmıştır. Mantık İslam dünyasında gelişmiştir. Fakat bir disiplini öğrenmek onun kavramlarını anlamaya bağlıdır. Önemli mantık çalışmaları, mantıkçılar tarafından geçmişte yapılmıştır. Ancak mantık kavramları hakkında yapılacak çalışmalara hala ihtiyaç duyulmaktadır.

Anahtar sözcükler- Klasik mantık, İslam Mantığı, Mantıksal Kavramlar, Klasik Mantığın İlkele-ri, Aristo, Risale-i Şemsiyye

Giriş

Genel bir kaniya göre İslam Mantığı, Orta Çağ İslam felsefesi ve bilimleri gibi bütünüyle Batı kaynaklı olup 'Doğu Felsefesi' ile bir ilişkisi yoktur. O, Klasik Yunan geleneğine dayalı olarak Aristoculuğun Helenistik yorumu üzerinden Arap dünyasına aktarılmıştır.¹ Bu kaniya katılmakla birlikte İslam Felsefecilerinin devraldıkları mirasa önemli katkılarda bulduklarını da söyleyebiliriz. Felsefi kavramların Arap dil ve kültürüne uygun olarak

* Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-posta: alicetinr@gmail.com

¹ Nicholas Rescher, *Studies in The History of Arabic Logic*, University of Pittsburgh Press, 1963, s. 13.

incelikli çözümlenmesi, yeni bir felsefe dilinin oluşturulması, özgün kavramların ortaya konulması, klasik düşüncenin anlaşılır biçimde tekrar bilim çevrelerine kazandırılması bu katkıların önemini anlatmaya yetecektir. İslam kültüründe mantığının başlangıcı çeviri çalışmalarına dayanmaktadır. Felsefi düşünce, yapısı nedeniyle bir süreklilik (*Philosophia Prens* / *Hikmet-i Halide*) olduğundan² çeviri çalışmalarıyla kesintisiz ve neredeyse bir bütün olarak Arap dünyasına geçmiştir.

Mantık çalışmalarına ilişkin sürecin tarihi; I. İlk dönem Yunan düşüncesi (Aristo ve takipçileri - *Peripatetics*) II. Alexander'ın görüşlerine dayanan dönem III. Hıristiyanlığa kadar Roma düşüncesi, IV. İslam dinine kadar geçen Hıristiyan düşünce dönemi ve V. İslam Felsefesine dayanan dönem olarak ortaya konulabilir.³ Dördüncü ve beşinci döneme denk gelen *Greko-Arabik çeviri hareketi* denilebilecek çeviri çalışmaları yani Yunanlıların felsefi ve bilimsel çalışmalarının Arapçaya aktarılması, içeriği ve sonuçları itibarıyla, tarihin gördüğü en büyük entelektüel olaylarından biridir.⁴ Sürecin ilk adımları dördüncü yüzyılın ortalarına kadar gitmektedir. Aykırı (*heterodox*) guruplara (*Monofizitler* ve *Nasturiler*) uygulanan baskılar sonucunda Yunanca metinler Süryaniceye çevrildi. Söz konusu çeviriler daha sonra Süryani çevirmenlerle birlikte Arapçaya aktarılmaya başlandı.⁵ Süryani yorumcular Ariston mantığını; Isagoci, Kategoriler, Önergeler (*el-İbare / et-Tefsir*), I. Analitikler, II. Analitikler, Topikler, Sofistik Çürütmeler ve Poetika (şiir) olarak derlemişlerdir.⁶ Metinlerin Arapçaya çevrilmesi Abbasiler döneminde M. S. 800'lerde başlamıştır. Çoğu metin Süryaniceden, bir bölüm de Yunanca aslından çevrilmiştir.⁷ Çeviri sürecinin başlangıcında bulunan ve kendinden önce çevrilmiş metinleri de gözden geçiren kişi Huneyn Bin İshak'tır. Daha sonra mantık çalışmaları *Bağdat Okulu* olarak adlandırılacak bir gurup elinde geliştirilmiştir. Bu okulda bulunan Ebu Bişr Matta ibn Yunus ve Yahya

² Bkz. Süleyman Dönmez, *Akılın Yolculuğu*, Birleşik Yay., Ankara, 2009, s. 39.

³ Nicholas Rescher, "Al-Farabi on Logical Tradition", *Journal of the History of Ideas*, University of Pennsylvania Press, Vol. 24, No. 1, 1963, s. 130.

⁴ Jon McGinnis and David C. Reisman, *Classical Arabic Philosophy: An Anthology of Sources*, Hackett Publishing Company, Indianapolis/Cambridge, 2007, Giriş Bölümü, s. XVII.

⁵ Jon McGinnis and David C. Reisman, a.g.e., s. XVII.

⁶ Nicholas Rescher, *Studies in The History of Arabic Logic*, s. 13.

⁷ Richard Walzer, *Greek Into Arabic*, Harvard University Press, Cambridge / Massachusetts, 1962, s. 6.

bin Adi önemli çevirmenlerdir.⁸ Çevirilerle birlikte Kindi özellikle Farabi ve İbn Sina gibi özgün mantıkçılar yetişmiştir.

I. Klasik Mantık

Farabî'nin sınıflandırmasına göre mantık, sekiz kitap olarak düzenlenmiştir. İlk kitap olan *Makulat* yani kategoriler, tekiler hakkında yapılan bir incelemeyi içermektedir. İkinci söz konusu kategorilerin daha ileri bir incelemesi olan *İbare* kitabıdır. Üçüncüsü tasımın ele alındığı *Birinci Analitikler*dir. Dördüncüsü bilimsel çıkarım ve yöntemlerin ilkelere anlatıldığı *İkinci Analitikler* adı verilen çalışmadır. Beşinci cedel yani tartışma yöntemlerinin ele alındığı *Topika* adlı kitaptır. Altıncısı aldatmaya yönelik tekniklerin ele alındığı ve bunlardan korunmanın ilkelerinin anlatıldığı *Sofistika*'dır. Yedinci kitap ise hitabetle ilgili olarak söz söyleme ve ikna sanatına dair inceliklerinin ele alındığı *Retorika* adlı çalışmadır. Sonuncusu ise şiir konusunu ele alır. Söz konusu *Poetika* adlı çalışmadaki amaç şiir sanatını ve şiirsel sözlerin mükemmelleşmesini sağlamaktır.⁹ İbn Sina da aynı bölümleri yapar ancak o, sözsel araştırmayı (*bab-ı elfaz*) da mantığa dahil etmektedir.¹⁰ Daha sonra gelen mantıkçılar önemli değişiklikler yapmadan mantık çalışmalarını devam ettirmişlerdir.¹¹ İslam mantığı geleneksel olarak *tasavvurat* ve *tasdikât* olmak üzere iki bölümde ele alınmıştır. Tasavvurat, temel kavramların incelenmesini içermektedir. Bu başlık altında kavram türleri, kategoriler, tanımlar, beş tümel gibi konular açıklanmaktadır. Tasdikât bölümünde ise önermeler, tasımlar, beş sanat gibi konular incelenmektedir.

Medreselerde okutulan mantık kitapları arasında klasikleşmiş üç eser bulunmaktadır. Bunlar; Ebherî'nin *İsagocî'si*, Kazvinî'nin *Risaleti'ş-Şemsiyye fi'l-Kavaidi'l-Mantikiyye* adlı eseri ve Ahderî'nin *es-Süllem el-Münevrak* adlı çalışmasıdır.¹² Bir disiplinin tam olarak anlaşılması ve bilimlerde kullanılması, kavramlarının yetkin biçimde ortaya konulmasına

⁸ Nicholas Rescher, *Studies in The History of Arabic Logic*, s. 13–14.

⁹ Ebu Nasr el-Farabi, *İhsau'l-Ulum*, Thk. Ali Ebu Muhlim, Dâr ve Mektebetu'l-Hilal, Beyrut, 1996, s. 44 vd.

¹⁰ Abdulkuddüs Bingöl, "Osmanlı Dünyasında Mantık Bilimi ve Eğitimi", *Felsefe Dünyası*, Sayı: 29, Ankara, 1999, s. 13.

¹¹ Necati Öner, "Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı", *A.Ü.İ.F. Dergisi*, c. 5, Ankara, 1956, s. 106. Mantığın felsefe dışındaki alanlarda da yaygınlık kazanmasını sağlayan kişi Gazali olmuştur. Bkz. İbrahim Çapak, *Gazalî'nin Mantık Anlayışı*, Elis Yayınları, Ankara, 2005 s. 11 vd.; Ayrıca Bkz. İsmail Kız, "Modern Türk Düşüncesinde Mantık Çalışmaları" *A.Ü.İ.F. Dergisi*, C. XLIII, S. 1, Ankara, 2002, s. 138.

¹² Necati Öner, "Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı", s. 106.

bağlıdır. Söz konusu çalışmalardan özellikle Kazvini'nin kısaltılmış adıyla *Şemsiyye*'sinde dizgesel biçimde klasik mantığın bütün kavramları özet olarak ele alınmıştır. Bu nedenle medreselerde okutulan en yaygın mantık kitaplarından biri *Şemsiyye* olmuştur. Yazarın tam adı, Ebu'l-Hasen Necmüddin Ali b. Ömer el-Kâtibî'dir (ö. 677/1277). Osmanlı ulemasından Muhammet Şükrettin ibn İsmail el-Ehbalî bin İsmail el-Ehabî el-Ankaravî, söz konusu eserde geçen mantık kavramlarını titiz bir çalışmayla özetlemiştir. Bu tanıtım çalışması, Milli Eğitim Bakanlığının 305 numaralı ruhsatnamesiyle 2 Muharrem 1305 tarihinde basılmıştır.

Belirttiğimiz gibi bir bilim dalında çalışma yapmanın öncelikli şartı, söz konusu alanın kavramlarını tam olarak bilmektir. Bu bağlamda Ankaravî'nin *Tarifatu'ş-Şemsiyye ale Mesleki'l-İmtihan* adlı çalışmasını temel alarak *Risaleti'ş-Şemsiyye fi'l-Kavaidi'l-Mantikiyye* eseri üzerinden mantıkta kullanılan kavramları tanıtmakta yarar görüyoruz.

II. Klasik Mantıkta Kullanılan Kavramlar

Şemsiyye, giriş, üç makale ve bir de sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Girişte, mantığın neliği, tanımı, konusu ortaya konulur. İlk makalede tekiler, ikinci makale önerme ve ilgili konular, üçüncü makalede ise tasım (*kıyas*) konusu ele alınmıştır. Sonuç bölümünde tasımın maddesi işlenmiştir. Bu konular aşağıda karşılaştırmalı olarak irdelenecektir.

el-Cihetu'l-Vahdetu'z-Zatiye: Müteahhirine¹³ göre, tasdikî ve tasavvurî bilinmeyenlere ulaşmayı sağlayan zati arazlar hakkında bir bilgidir. Mütেকaddimin bilginleri bu bilgiyi ve onun neliğini de mantık konuları arasına koymuşlardır.¹⁴

el-Cihetu'l-Vahdetu'l-Araziye: Uyulması durumunda zihni hatalardan koruyan kanuni bir alettir. Bu betimlemede onun amacı ve tanımı vardır.¹⁵

Uyarı: Mantığın iki yönü vardır: İlki *tasavvurat* (kavramlar) ve ikincisi, *tasdikattır* (yargılar). Tasavvurların temeli beş küllidir (tümel) ve bunların da amacı *el-Kavlu'ş-Şârihtir*

¹³ Kesinlik taşımamakla birlikte bir görüşe göre, Taftazani'den önce gelenlere mütেকaddimin, sonra gelenlere de müteahhirin denilmektedir. Bkz. Necati Öner, "Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı", s. 122.

¹⁴ Muhammet Şükrettin el-Ankaravî, *Tarifatu'ş-Şemsiyye ale Mesleki'l-İmtihan*, İstanbul, 1305, s. 2.

¹⁵ el-Ankaravî, a.g.e., s. 2; Ali b. Ömer el- Kâtibî, *Risaleti'ş-Şemsiyye fi'l- Kavaidi'l- Mantikiyye*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1302, s. 3; Kutbiddin er-Razî, *Şerhu Metn-i Şemsiyye*, İstanbul, 1323, s. 10. Ayrıca bkz. Ebu Ali İbn Sina, *el-İşarât ve't-Tenbihât*, Thk. Süleyman Dünya, I. Bölüm, Kahire, H. 1119, s. 117.

(açıklayıcı söz).¹⁶ Tasdikâtın temeli ise kaziyelerdir (önergeler) ve onun hükümleri ve amaçları ise tasımdır. Tasım ise beş türdür ve o, beş sanat olarak da adlandırılır.¹⁷ Kâtibi ve Ebheri lafızlar konusunu, *mizani bahislerin makulattan, mizani meselelerin de makulat kabilinden olmasıyla birlikte* lafızların ve delaletlerin, istifade edenler için anlaşılır kılınması adına mantık kitaplarının giriş bölümüne koymuşlardır. Onlar, doğal olarak, manaya etkisi olmaması koşuluyla mananın anlaşılabilmesinin kendisine bağlı olan lafzı öne geçirmişlerdir.

Lafız (söz): Mahrece dayalı olarak ağızdan çıkan ses ya da insanın onunla gerçek ve yargısal ifadeleri ortaya koyduğu şeydir.¹⁸

Mana: Kendisiyle bir anlamın kastedildiği şeye ya da zihinsel forma denir.¹⁹

Mutlak Delalet: Bir bilginin başka bir şeyin bilgisini gerekli kılması durumudur. Bu iki kısımdır: Lâfziye; delaletin sözsel olarak gerçekleşmesidir ve üç bölüme ayrılır. A) Vaz'i: Algılayanın vaz' yoluyla anladığı manaya denilir. Örneğin insanın konuşan canlıya delaleti bu tür bir göndermedir. B) Akliye: Delaletin vaz'î gibi olmadığı ve doğal olarak sınırlandırılmayan fakat akılla gerçekleştirilen bölümüdür. Örneğin duvarın arkasından işitilen sözün delaleti sözün varlığını gösterir. C) Tabiiye: Delaletin doğal olarak sınırlanması ile gerçekleştiği bölümüdür. Örneğin, ah nidası mutlak olarak acıya delalet eder. Bir göğüs ağrısının delaleti olan ah sesi sözlü değildir. Bu yüzden buradaki delalet sözsel değildir. Bu türden delaletler de üç türdür. Vaz'i, matematiksel işlemlerin türü olan delaletlerdir. Akliye, eserin müessire delalet etmesi gibidir. Tabiiye, aşığın maşukunu gördüğünde yüzünün renginin değişmesi gibidir. Mantıktaki asıl amaç lâfzî vaz'î (sözlü vaz'i) delaletlerdir. Çünkü bunların

¹⁶ el-Ankaravi, *Tarifatu'ş-Şemsiyye*, s. 2; el- Kâtibî, *Risaleti'ş-Şemsiyye*, s. 3; İbn Sina, *el-İşarât ve't-Tenbihât*, s. 136.

¹⁷ el-Ankaravi, *Tarifatu'ş-Şemsiyye*, s. 2; el- Kâtibî, *Risaleti'ş-Şemsiyye*, s. 3; ayrıca bkz. Ebu Nasr Farabi, *Mantığa Başlangıç*, Çev. Mübahat Türker-Küyel, "Farabi'nin Bazı Mantık Eserleri" içinde, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yay., Sayı: 31, Ankara, 1990, s. 27-28.

¹⁸ el-Ankaravi, *Tarifatu'ş-Şemsiyye*, s. 3; el- Kâtibî, *Risaleti'ş-Şemsiyye*, s. 3; Kutbiddin er-Razi, *Şerhu Metn-i Şemsiyye*, s. 18; Bkz. Aristotle, *On Interpretation*, Çev. Harold P. Cook, The Loeb Classical Library, Cambridge, 1962, s. 115 vd.; Ebu Nasr el-Farabi, *Kitab Fi'l Mantık el-İbare*, Thk. Muhammed S. Salim, Matbaatu Daru'l-Kütüb, 1976, s. 7; Ebu Ali İbn Sina, *Kitabu'n- Necât*, Thk. Macit Fahri, Beyrut, 1982, s. 44., Ebû'l-Velîd İbn Rüşd, *Telhîsu Kitabi Aristotalîs fi'l-İbare*, Thk. Mahmut Kasım, 1981, s. 57.

¹⁹ el-Ankaravi, *Tarifatu'ş-Şemsiyye*, s. 3. Kutbiddin er-Razi, *Şerhu Metn-i Şemsiyye*, s. 31.

dışındakiler kesinlik ifade etmez. Diğer delaletler akılların ve tabiatların farklılığından dolayı farklılık gösterir. Lâfzî vaz'î delaletler böyle değildir çünkü bunlar düzen ve kayıt altına alınabilir.²⁰

Vaz': Sözü'n bir manaya karşılık olarak kullanılması ve bir şey için tahsis edilmesidir.

Vaz'î lâfzî delaletler üç türdür; mutabakat (uygunluk), tazammun (içlem), iltizam (gereklilik).

Mutabakat: Sözü'n vaz' yoluyla bir manaya delalet etmesidir. Örneğin, insanın konuşan canlıya olan delaleti mutabakat yoluyla olur. *Cumhura* göre mutabakat mutlak anlamda gerçekleşme açısından tazammun ve iltizamdan daha geneldir.

Tazammun: Sözü'n, kendisine dâhil olacak biçimde konunun aracılığıyla manaya delalet etmesidir. Örneğin insanın sadece canlıya delalet etmesi ya da sadece konuşana delalet etmesi bu türdendir. Tazammun gerçekleşme açısından iltizama göre daha özeldir.

İltizam: Sözü'n, kendisinden ayrı olarak, konunun aracılığıyla manaya delalet etmesidir. İnsanın ilme yetenekli olması bu türdendir.²¹ Lâfzî vaz'î delalet üç kısma ayrılır.

el-Lafzu'd-Dâ'l: Mutabakat açısından iki kısımdır. Müfret (tekil) ve mürekkep (bileşik). *Müfret* (Tekil): Kendisinin bir parçasıyla manasının bir parçasına delalet edilmiyorsa buna müfret denir. Örneğin insan. Müfret ya tesniyenin ve cem'in zıddıdır ya da muzaaf ve mürekkebin karşıtıdır. *Mürekkep* (Bileşik): Kendisinin bir parçasıyla manasının bir parçasına delaleti kastedilen şeye mürekkep denir. Örneğin, taş atan. Müfret ve mürekkep arasında bir tekabül vardır. Sahip olma ve olmama arasındaki karşıtolum yokluk ve varlık karşıtlığına benzemektedir. Mürekkep iki kısımdır: İlki, sade tasavvurlardır ve bu açıklayıcı sözden ibaret olup dört türdür. İkincisi, kaziye (önerme) ve tasımdan ibaret olup tasdiktir. Aynı biçimde düşünce, tasavvur ve tasdik olmak üzere iki türdür.²²

²⁰ el-Ankaravi, *Tarifatu's-Şemsiye*, s. 3., el- Kâtibî, *Risaleti's-Şemsiyye*, s. 4, Kutbiddin er-Razi, *Şerhu Metn-i Şemsiye*, s. 18 vd., İbn Sina, *el-Işarât ve't-Tenbihât*, s. 139.

²¹ el-Ankaravi, *Tarifatu's-Şemsiye*, s. 3., el- Kâtibî, *Risaleti's-Şemsiyye*, s. 4, Kutbiddin er-Razi, *Şerhu Metn-i Şemsiye*, s. 19 vd.;

²² el-Ankaravi, *Tarifatu's-Şemsiye*, s. 4., el- Kâtibî, *Risaleti's-Şemsiyye*, s. 5, Kutbiddin er-Razi, *Şerhu Metn-i Şemsiye*, s. 19 vd.; 24 vd., Müfret üç türdür: İsim, kelime ve edat Farabi, *Kitab Fi'l Mantık el-İbare*, s. 7, İbn Sina, *Kitabu'n- Necât*, s. 44, Ebu Ali İbn Sina, *el-Mekûlât*, "eş-Şifa" (Mantık, 2) içinde, Thk. Georges C. Anawati, Mahmut Hudeyri, A. Fuat Ehvani, Sait Zayed, Kahire, 1965, s. 2 vd., İbn Rüşd, *Telhîsu Kitabi Aristotalîs fi'l-İbare*, s. 57.

Mürekkep: Anlamları açısından iki kısımdır: ilki, tam ve ikincisi, tam olmayandır. *Tam*: Hakkında susmanın doğru olduğu şeydir. Örneğin önerme ve tasım gibi. *Nakıs*: Hakkında susmanın doğru olmadığı şeydir. Örneğin, açıklayıcı söz, tanım, izafi mürekkep (isim tamlaması) ve vasfî mürekkep (sıfat tamlaması) gibi.²³

Tam: İki kısımdır; ilki haber ve ikincisi inşaî. *Haber*: Kendisinde doğruluk ya da yanlışlık ihtimalinin bulunduğu şeydir. Şu sözümüz gibi; Zeyd ayakta ve Zeyd ayakta değildir. Haber ve fiile mahmul (yüklem) denilir tıpkı mübteda ve fail için denildiği gibi, onun mantıktaki naibi mevzudur (konu). *İnşai*: Kendisinde doğruluk ya da yanlışlık ihtimali bulunmayan şeydir. İlk olarak bir fiili istemeye delalet eder yani istila ile olursa o, emirdir. Sen vur, gibi. Saygı ile olursa istek, eşitlik ile olursa yardımdır. Bunlardan birine delalet etmiyorsa tembih, temenni, rica, yemin, çağrı gibi kavramların içerisine katılır.

Tam olmayan: İki çeşittir, birincisi takyidi, ikincisi takyidi olmayan. *Takyidi*: İkinci parçası birincisi için şartsa buna takyidi denir. Konuşan canlı buna örnek olabilir. *Takyidi olmayan*: İkinci parçası birincisi için şart değilse buna takyidi olmayan denir. İsim ve edat-tan oluşan adam sözü gibi mürekkep, vurdum gibi, edat ve kelime olur.²⁴

Mefhum: iki çeşittir: Külli (Tümel) ve cüzi (tekil). *Külli*: Düşünüldüğünde kendisinde ortaklığın bulunmasını engellemeyen şeydir. İnsan gibi. Nefs kelimesi hayali küllilere girer tıpkı Ankalar gibi. *Cüz'i* (Tikel): İki çeşittir; cüz'i hakiki ve izafi.

Cüz'i hakiki: Düşünüldüğünde kendisinde ortaklığa bir engel bulunan kavramdır. Zeyd gibi. *İzafi*: Daha genelin altında bulunan daha özel olan küllidir. Örneğin, insan. Gerçekleşme açısından mutlak olarak hakikiden daha geneldir.

Külli: Güç ve zayıflık açısından iki çeşittir. İlki, mütevatı ve ikincisi, müşekkek. *Mütevatı*: Fertlerinin manası dış dünyada ve zihinde olan küllidir. İnsan ve güneş bunlara

²³ el-Ankaravi, *Tarifatu's-Şemsiyye*, s. 4., el- Kâtibî, *Risaleti's-Şemsiyye*, s. 4., Kutbiddin er-Razi, *Şerhu Metn-i Şemsiyye*, s. 29., Farabi, *Kitab Fi'l Mantık el-İbare*, s. 8., İbn Sina, *el-İşarât ve't-Tenbihât*, s. 143.

²⁴ el-Ankaravi, *Tarifatu's-Şemsiyye*, s. 4., el- Kâtibî, *Risaleti's-Şemsiyye*, s. 5 vd., Kutbiddin er-Razi, *Şerhu Metn-i Şemsiyye*, s. 29 vd., Farabi, *Kitab Fi'l Mantık el-İbare*, s. 16 vd.

örnektir. *Müşekkek*: Manası diğerlerine oranla ilk, öncelikli ve daha güçlü olarak ortaya çıkan küllidir. Örneğin, varlığın vacip ve mümkününe oranla durumu gibi.²⁵

Küllî: Kavram açısından üç türdür: Tabii, mantıki ve akli küllî. *Tabii*: “O, o’dur” açısından bütün şeyin mahiyetine tabii denir. Canlı gibi. *Mantıki*: Düşünüldüğünde kendisinde ortaklığa engel bulunmayan kavramdır. İnsan gibi. *Akli*: “O, o’dur” açısından canlıların tümüdür ve küllidir.²⁶

en-Nisbe: Dört kısımdır; müsavat, umum ve husus mutlak, umum husus min vech ve tebayün. *Musavat*: İki küllî önermenin iki küllî açısından doğru olmasıdır. Şu sözümüzdeki gibi, her insan konuşandır ve her konuşan insandır. *Umum ve husus mutlak*: Daha özel tarafın küllî olumluyu doğrulaması ve daha genel olan tarafın küllî olumluyu doğrulamamasıdır. O, bazılarınca olumlu bazılarınca da olumsuzdur. Şu sözümüzdeki gibi, her insan canlıdır ve her canlı insan değildir, bilakis bazı canlılar insan ve bazıları da insan değildir. Onun birleşme ve ayrılma olarak iki maddesinin olması örneklerde geçtiği gibi gereklidir. *Umum min vech*: Gerçekleşme olarak iki küllî tarafından küllî olumlunun kaldırılmasının bazılarında olumsuzluk ve bazılarında da olumluluk çerçevesinde doğrulanmasıdır. Şu sözümüzdeki gibi, bütün canlılar beyaz değildir ve bütün beyazlar canlı değildir. Bilakis bazı canlılar beyazdır ve bazıları da beyaz değildir. Bunun üç maddesi vardır. Birleşme maddesi, beyaz at gibi, ayrılma maddeleri, beyaz at ve beyaz duvar gibi. *Tebayün (uyuşmazlık, ayrıklık)*: Her iki tarafta olumsuz küllîlerin doğrulanmasıdır. Şu sözümüzdeki gibi, hiç bir insan at değildir ve hiçbir at insan değildir.²⁷

Küllî (bir başka açıdan): İki kısımdır; zati ve arazi. *Zatinin ilk manası*: Parçaları gerçekliğe dahil olandır. Canlının insana ve ata nispeti gibi. *İkinci mana*: Parçaları gerçeklikten ayrılmayan şeydir. İnsan gibi. Bu tanım geneldir. *Arazi*: Parçaları gerçekliğine girmeyen şeydir. İlk anlam, insana nispetle gülen gibidir. İkinci anlam, parçaları gerçeklikten ayrılmayan şeydir. Bu iki türdür: Araz-ı lâzım ve müfarık. *Araz-ı lazım*: Mahiyetten ayrılması imkânsız olan şeydir. İnsanın bi'l-kuvve hayrete düşen olması gibi. *Müfarık*: Mahiyetten

²⁵ el-Ankaravi, *Tarifatu’ş-Şemsiye*, s. 4., el- Kâtibî, *Risaleti’ş-Şemsiyye*, s. 7 vd., Kutbiddin er-Razi, *Şerhu Metn-i Şemsiye*, s. 32 vd., Farabi, *Kitab Fi’l Mantık el-İbare*, s. 17 vd., İbn Rüşd, *Telhîsu Kitabi Aristotalîs fi’l-ibâre*, s. 70 vd.

²⁶ el-Ankaravi, *Tarifatu’ş-Şemsiye*, s. 4-5., el- Kâtibî, *Risaleti’ş-Şemsiyye*, s. 6 vd., Kutbiddin er-Razi, *Şerhu Metn-i Şemsiye*, s. 43.

²⁷ el-Ankaravi, *Tarifatu’ş-Şemsiye*, s. 5., el- Kâtibî, *Risaleti’ş-Şemsiyye*, s. 7. Ayrıca bkz. İbn Sina, *el-Mekûlât*, s. 16 vd.

ayrılması imkânsız olmayan şeydir. Bi'l-fiil içicilik, gülücülük vb. bunların arasında sahip olma ve olmama karşıtlığı vardır. Müfarık üç türdür; ilki çabucak kaybolan yani utanma esnasında yüzün kızarması ya da korku ile sararması gibi. İkincisi, uzun sürede yok olanlar yani saçların beyazlaması ve gençliğin yok oluşu gibi. Üçüncüsü, yok oluşu mümkün olan, bir kişinin sürekli olmayan fakirliği ve dindar kişinin zikri gibi.²⁸

Arazu'l-lazım ve el-mufarik: İki kısımdır; hassa ve araz-ı âm. *Hassanın tanımı:* Tek bir gerçekliğe tahsis edilmiş olan şeydir. Gülen gibi. Ya da o, kendinde başka bir anlam bulunmayan şeydir. O, bi'l-kuvve gülen gibi kapsayıcı olur ya da bi'l-fiil kâtip gibi kapsayıcı olmaz. *Hassanın resmi:* O, sadece tek bir gerçekliğin altındaki şey için geçerli ve arazi bir söz olan küllidir. İnsanın konuşması ve hayret etmesi buna örnektir. *Araz-ı âmin tanımı:* Gerçekliği bir şeyin ötesinde genellik ifade eden şeydir. İnsan ve diğer canlılar için bi'l-kuvve ve fiil yürüyen olmak gibi. *Araz-ı âmin resmi:* O, tek gerçekliğin fertleri ve diğerlerinin hakkında söylenmiş arazi bir sözdür. İnsan, at ve eşek gibi.²⁹

Beş külli: Cins, nev'i, fasl (ayrım), hassa, ilinti.

Zatî: Üç kısımdır; *cins, tür ve fasl.* *Cinsin tanımı:* Altında farklı gerçeklikteki türlerin bulunduğu zatidir. *Cinsin resmi:* O nedir sorusunun cevabı olarak gerçeklikleri çeşitli pek çok şeyin üzerine söylenmiş Külli bir sözdür. İnsan ve ata nispetle canlı gibi. *Cins:* İki kısımdır; yakın ve uzak. *Yakın cins:* Başka bir cinsin aracılığı olmadan cins olan şeydir. Canlı gibi. *Diğer tanım:* Mahiyetten, onun cevabının aynısı olarak ortaklarının bazılarında ve kendisinin ortaklarından olan şeydir. İnsan ve ata nispetle canlı gibi. *Uzak cins:* Başka bir cinsin aracılığıyla cins olan şeydir. Büyüyen cisim gibi. *Diğer tanım:* Onun ve ortak olduğu bazı şeylerdeki cevap, diğer şeylere ve ona ait olan cevaptan farklı olandır. *Cins:* Derece açısından dört kısımdır. Yüksek cins, aşağı, orta ve basit cins. *Yüksek cins:* Cinslerin en genelidir, cevher gibi. Bu, cinsin, büyüyenin ve canlının ve altındakilerin en genelidir. *Orta:* Aşağıdan daha genel ve yüksekte daha özel olan şeydir. Cisim ve büyüyen cisim, bu guruba örnek olabilir. Onlar, insan ve altındakilerden daha genel, cevher ve üstündekilerden daha özeldir.

²⁸ el-Ankaravi, *Tarifatu's-Şemsiye*, s. 5., el- Kâtibî, *Risaleti's-Şemsiye*, s. 6 vd.

²⁹ el-Ankaravi, *Tarifatu's-Şemsiye*, s. 6., el- Kâtibî, *Risaleti's-Şemsiye*, s. 6 vd., İbn Sina, *Kitabu'n-Necât*, 45., İbn Sina, *el-İşarât ve't-Tenbihât*, s. 151 vd.

Aşağı: Cinslerin en özeldir. İnsan gibi. Çünkü o, büyüyenden, cisimden, cevherden ve bunların üzerindikilerden daha özeldir. *Basit:* Külliye zıt olandır, akıl gibi.³⁰

Türün Tanımı: Altında, gerçekliği aynı olan fertlerin bulunduğu şeydir. İnsan gibi. *Türün Resmi:* Bu durumda tür, *o nedir*'in cevabı olarak gerçeklikte ortak bir ya da birden çok şey için söylenmiş külli bir sözdür. Zeyd ve Amr'a nispetle insan gibi.

Tür: İki kısımdır: İki, yukarıda tanımı verilen gerçek tür ve ikincisi izafi. *İzafi:* *O nedir*'in cevabında ilk söz olarak kendisi ve kendisinin dışındakiler için söylenmiş cins olan külli mahiyettir. *Gerçek Tür:* iki kısımdır; ilki müteaddidu'l-eşhas olan ve ikincisi, müteaddidu'l-eşhas olmayan. *müteaddidu'l-eşhas:* o, özellik ve ortaklık açısından *bu nedir*'in cevabı olarak söylenmiş sözdür. İnsan gibi. *Müteaddidu'l-eşhas olmayan:* Sadece tek özellik açısından bu nedirin cevabı olarak söylenmiş sözdür. Güneş gibi.

Tür: Derece ve tenazül açısından dört bölümdür. Bunlar, yüksek, aşağı, orta ve basit türdür. *Yüksek tür:* O, türlerin en geneldir. Cisim gibi. O, cisimden, büyüyenden, canlıdan, insandan daha geneldir. *Aşağı:* Türlerin en özeldir. İnsan gibi çünkü o, canlıdan, büyüyenden ve cisimden daha özeldir. *Orta:* O, aşağıdan daha genel ve yüksekten daha özel olandır. Canlı ve büyüyen cisim konunun örneğidir. Onlar insandan daha genel ve cisimden daha özeldir. *Basit:* Külliye zıt olan şeydir. Akıl buna örnektir. Ebheri'ye göre cevher aklın cinsidir ve o, hükemaya göre soyuttur.³¹

Basit: İki kısımdır; hakiki (gerçek) ve izafi (göreceli). *Hakiki:* Kendisinin cüzü olmayan şeydir. Nokta ve felsefedeki on kategori gibi. *Göreceli:* En az cüzü olan şeydir. Olumsuz basite buna örnektir. Hiçbir insan taş değildir. O, olumsuz maduleden daha az olan cüzdür. Şu sözümüzdeki gibi, canlı olmayan hiçbir şey insan değildir.³²

Faslin tanımı: Bir şeyi cinsteki ortaklarından ayıran şeydir. Konuşanın insana nispeti buna örnektir. *Faslin resmi:* Bir şeyin cevher olarak "o hangi şeydir" sorusunun

³⁰ el-Ankaravi, *Tarifatu's-Şemsiye*, s. 6., el- Kâtibî, *Risaleti's-Şemsiyye*, s. 7 vd., Kutbiddin er-Razi, *Şerhu Metn-i Şemsiye*, s. 49 vd., İbn Sina, *Kitabu'n- Necât*, s. 47., İbn Sina, *el-İşarât ve't-Tenbihât*, s. 187 vd.

³¹ el-Ankaravi, *Tarifatu's-Şemsiye*, s. 7.

³² el-Ankaravi, a.g.e., s. 6-7., el- Kâtibî, *Risaleti's-Şemsiyye*, s. 8 vd., Kutbiddin er-Razi, *Şerhu Metn-i Şemsiye*, s. 50 vd., Ebu Ali İbn Sina, *el-Medhal, eş-Şifa (Mantık, 1)* içinde, Thk. Georges C. Anawati, Mahmut Hudeyri, A. Fuat Ehvani, Matbaatu'l-Emiriye, Kahire, 1952, s. 47-72, İbn Sina, *Kitabu'n- Necât*, s. 48.

cevabında o şeye yüklenendir. Canlının insana ve ata ortak olarak yüklenmesi gibi. *Fasl*: İki kısımdır. Yakın fasl ve uzak fasl. *Yakın*: Yakın cinsinde bir şeyi ortaklarından ayırandır. Konuşan gibi.

Uzak: uzak cinsinde bir şeyi ortaklarından ayırandır. Duyumsayan (*hisseden*) gibi. *Küllî*: Fertleri açısından altı kısımdır. İlki, dış dünyada varlığı imkansız olandır. Allah'ın ortağı gibi. İkincisi, varlığı mümkün olmakla birlikte dış dünyada bulunmayandır. Anka kuşu gibi. Üçüncüsü, sadece tek bir küllî olarak varolandır ve kendisinden başkasının varolması imkansızdır, Allah gibi. Dördüncüsü, varlığı ve kendine benzeyenlerin varlığı mümkün olmakla birlikte tek olarak bulunandır. Güneş gibi. Beşincisi, varlığından sınırlı sayıda bulunandır. Yedi gezegen gibi. Altıncısı, varlığından sınırsız sayıda bulunanlardır. Felsefe-deki natık nefisler gibi.³³

Kaziye (Önerme): Öyle bir sözdür ki, onu söyleyene bu sözünde doğrudur ya da yanlışır demek doğru olur. İki kısımdır; mefuz yani söylenmiş lafız ve makul yani akledilmiş lafız. *Mutlak olarak önerme*: Tarafları ve kısımları açısından öncelikle ikiye ayrılır: yüklemli ve şartlı. *Yüklemli*: İki tarafı fertlerine bi'l-kuvve ve bi'l-fiil geçendir. Şu sözümüzde olduğu gibi, Zeyd konuşan ve yazıcı bir canlıdır. *Diğer Tanım*: İbn Sina'ya göre iki tarafı bi'l-kuvve ve bi'l-fiil fertlerden oluşandır. *Diğer Tanım*: Nispeti fertlerin toplanmasını gerektiren önermedir. *Şartlı*: İki tarafı fertlerine bağlı olmayandır. Şu sözümüzde olduğu gibi, eğer güneş...*Diğer Tanım*: Her iki tarafı fertlerden oluşmayandır. *Diğer Tanım*: Nispeti tarafların ayrılmasını gerektiren önermedir. Onun tanımı yanlıştan uzaktır. *İnhilalin Anlamı*: Yüklemli de rabıtayı bulundurmamadır. *Bi'l-Fiil Müfret*: Müfret lafızla anılan şeydir. Şu sözümüzde olduğu gibi, Zeyd abiddir. *Bi'l-Kuvve Müfret*: Müfret lafızlarla açıklanan şeydir. Şu sözümüz gibi, Cemaatle namaz kılan konuşan canlı gibi. *Şartlı*: İki kısımdır. İlki bitişik ve ikincisi ayrık şartlılar. *Bitişik*: Diğer önermenin doğruluk takdiri üzerine içinde önermenin doğru ya da doğru olmadığı hakkında bir yargı bulundurandır. Şu sözümüzde olduğu gibi, eğer ameli, şer ise cezası vardır. Ameli şer değilse yoktur. *Ayrık*: İki önerme arasında doğruluk ve yanlışlık ya da bunlardan biri açısından yok etme yargısı bulundurandır. Şu sözümüzde olduğu gibi, bu insan ya kâtip ya da kara değildir. *Bitişik*: İki kısımdır; lüzumiye

³³ el-Ankaravi, *Tarifatu's-Şemsiyye*, s. 7., el-Kâtibî, *Risaleti's-Şemsiyye*, s. 8 vd., Kutbiddin er-Razi, *Şerhu Me'n-i Şemsiyye*, s. 50 vd., Aristotle, *Topica*, Çev. E. S. Forster, The Loeb Classical Library, Edit. T. E. Pace, E. Capps, W. H. Rouse, A. Post, E. H. Warnington, Londra ve Cambridge, MCMLX, s. 481 vd., İbn Sina, *Kitabu'n- Necât*, s. 48 vd., İbn Sina, *el-Medhal*, 72 vd. İbn Sina, *el-İşarât ve't-Tenbihât*, s. 192 vd. Ebu Ali İbn Sina, *Cedel, eş-Şifa, el-Mantık (6)* içinde, Thk. Ahmet Fuat el-Ehvani, Kahire, 1965, s. 54 vd.,

(gerekli) ve ittifakiye (rastlantılı). *Lüzumiye*: Mukaddemin (öncül) doğruluk değeri üzerine aralarındaki bu işlemi gerekli kılan bir bilgi nedeniyle taliyi doğrulayandır. Şu sözümüzde olduğu gibi, eğer gündüz varsa yeryüzü aydınlıktır. *Gerekli*: Onun bir anlamı ayrılmanın imkânsızlığıdır ve bu da iki kısımdır, zihni ve harici. *Zihni*: Bir şeyin adlandırılmış bir kavramı gerektirmesi durumudur. Bu kavram mahiyet gereğidir. Şaşırmanın insan mahiyetinde gerekli olması bunun örneğidir. O, müfrettir. *Harici*: Bir şeyin dış dünyada adlandırdığını gerektirmesi durumudur. O, ya kendinde gerçekleşir ya da varlığı için gerekli olur. Habeşli'nin siyah oluşu gibi. Bu zorunlu değildir ve iki kısımdır, beyyin ve beyyin olmayan. *Beyyin* (açık): Kavramı, melzumuyla aralarında zihinsel olarak uygunluk gösterendir şeydir. İki eşite bölmek gibi. *Beyyin olmayan*: Aralarında bir aracıyı gerektiren şeydir. Üç açığı iki dik açığa eşittir gibi. *Rastlantılı*: Talinin doğrulunun mukaddemin doğruluğu ile aralarında ilişki olmaksızın ortaya koyan önermedir. Bundaki yargı doğru üzerinde tarafların rastlantısal olarak birleşmesiyledir. Şu sözümüzde olduğu gibi, insan konuşandır ve eşek anırandır. *Rastlantılı*: İki kısımdır; hassa ve âmme (özel ve genel).

Hassa: Bilimlerde kullanılmamaktadır.

Amme: Mukaddemin (önbileşen) doğruluk değerine dayanarak talinin (artbileşen) doğrulanmasıdır. Mukaddemin doğru ya da yanlış olması durumu değiştirmez ve aralarında bir ilişki yoktur. Bu bilimlerde kullanılmaktadır. *Munfasıla*: Üç kısımdır; Hakikiye, maniatu'l-cemi, maniatu'l-hulu. *Hakikiye*: İçinde olumsuzlayan, doğruluk ve yanlışlıkla birlikte bulunan önermedir. Şu sözümüzde olduğu gibi, sayı ya tektir ya da çifttir. *Maniatu'l Cemi*: Olumsuzlayanın sadece doğrudaki bulunduğu önermedir. Şu sözümüzde olduğu gibi, bu şey ya taşır ya da ağaçtır. *Maniatu'l-hulu*: olumsuzlayanın sadece yanlışta bulunduğu önermedir. Şu sözümüzde olduğu gibi, Zeyd ya...

Yüklemlinin Parçaları: Mütakaddimine göre üçtür; mevzu (konu), mahmul (yüklem) ve nispet (rabıta, bağ). *Şartlılarda* ise mukaddem, tali ve nispettir. Nispet, mahmulü mevzuya ve mukaddemi de taliye bağlayan şeydir. Bazılarına göre nispet, olumlularda sübutu ve olumsuzlarda da olumsuzluğu gösterir. Muteahhirine göre dördür; dördüncüsü tam haberi nispettir. O, nispetin gerçekleşip gerçekleşmediğini gösterir.

Mevzu: Yüklemlinin ilk parçasıdır ve mahmul de yüklemlinin ikinci parçasıdır. *Mukaddem*: Şartlının ilk parçasıdır ve tali şartlının ikinci parçasıdır.

Kavram: Bir şeyin suretinin akılda ortaya çıkmasıdır. Aynı şekilde ilim de böyledir ve ikisi müteradiftir. *Tasdik*: Mütakaddimine göre nispetin gerçekleşip gerçekleşmemesinin

anlaşılmasıdır. Buna dayanarak önermenin parçaları üçtür. Böylece dört kısım ortaya çıkmaktadır.³⁴

Hüküm: Başka bir şeye dayanarak kabul ve inkâr olarak ortaya konandır. Tasdik ve hüküm aynı anlamdadır. *Teradüf*: İki lafzın bir anlamdaki ortaklığıdır. Leys ve esed gibi.

Suveru'l-Hamliye: Konunun fertlerinin niceliğine işaret eden lafızdır. Bütün örneklerdeki lafızlar gibi. *Suveru's-Şartiyeye*: Birleşmeleri mümkün konuların ve zamanların niceliğine işaret eden lafızdır.

Önerme: Nispet açısından iki kısımdır; olumlu ve olumsuz. *Olumlu*: Hükümün gerçekleştirme ile ortaya konmasıdır. Örneğin, Zeyd amildir. *Olumsuz*: Hükümün intiza ile ortaya konmasıdır. Şu sözümüzde olduğu gibi, Zeyd fasık değildir.

Hamliye (yüklemli): Bağ açısından iki türdür; sülasiye ve sünaiye. *Sülasiye*: Bağın söylendiği şeydir. Şu sözümüzde olduğu gibi, Zeyd alimdir. Bağ iki kısımdır; Eğer isim kalıbındaysa örneğin o gibi, ismiyedir. Fil kalıbındaysa örneğin, idi, oldu... gibi, zamaniye olur. *Sünaiye*: Bağın kullanılmadığı önermedir. Şu sözümüzde olduğu gibi, Zeyd çalışkan. Denilir ki, yüklemli fiiliye olursa sülasiye değil de sünaiye olur. *Nispet*: Hükmi bağa işaret eden lafızdır.

Önerme: konu açısından üçtür; şahsiye, mahsure, mühmele ve gerçekleştirme açısından dördtür ve dördüncüsü tabiiyedir. *Şahsiye*: Konuda şahsın açık olduğu önermedir. Zeyd ayaktadır gibi. *Mahsure*: Fertlerin niceliği belirtilmiş önermelerdir. Örneğin bütün insanlar canlıdır ve hiçbir insan kâtip değildir. *Mühmele*: Fertlerin niceliği belirtilmemiş önermelerdir. Şu sözümüzde olduğu gibi, insan hüsrandır, insan hüsranda değildir. *Tabiiye*: Hükümün, konunun doğasına göre verildiği önermedir. Şu sözümüzde olduğu gibi, Canlı cinstir ve insan türdür. *el-Mahsuretu'l-musavvere*: Dört türdür; tümel olumlu, tümel olumsuz, tikel olumlu ve tikel olumsuz. *Mucibe-i külliye* (Tümel olumlu): Fertlerinin tümü üzerine gerçekleştirme ile verilen hükümü içeren önermedir. Şu sözümüzde olduğu gibi, bütün insanlar kâtipdir. *Salibe-i külliye* (Tümel olumsuz): Fertlerinin üzerine gerçekleştirme ile hüküm verilen önermedir. Şu sözümüzde olduğu gibi, hiçbir insan kâtip değildir. *Mucibe-i cüz'iyeye* (Tikel olumlu): Fertlerinin bazılarının üzerine gerçekleştirme ile hüküm verilen önermedir. Şu sözümüzde olduğu gibi, bazı canlılar insandır. *Salibe-i cüz'iyeye* (Tikel

³⁴ el-Ankaravi, *Tarifatu's-Şemsiyye*, s. 8., el-Kâtibî, *Risaleti's-Şemsiyye*, s. 10 vd., Kutbiddin er-Razi, *Serhu Metn-i Şemsiyye*, s. 59 vd., İbn Sina, *el-Işarât ve't-Tenbihât*, s. 223 vd.

olumsuz):. Fertlerinin bazılarının üzerine gerçekleştirme ile hüküm verilen önermedir. Şu sözümüzde olduğu gibi, bazı insanlar kâtip değildir.

Yüklemler mahsure: İki türdür; hakikiye ve hariciye. *Hakikiye*: Varsayımsal fertlerin üzerine hüküm verilen önermelerdir. Bütün Ankalar kuştur. *Hariciye*: Dış dünyada varolan fertler üzerine hüküm verilen önermelerdir. Şu sözümüzde olduğu gibi, bazı canlılar insandır. Yedi gezegen doğar. Bunların arasında *umum husus min vech* ilişkisi vardır. *Yüklemler mahsure*: Sekiz kısımdır, dördü hakikiyeye ve diğer dördü de hariciyeye girer. *Hakiki tümel olumlu*: Varsayılan fertler üzerine gerçekleştirme ile hüküm verilen önermedir. Bütün Ankalar kuştur. *Hakiki Tümel olumsuz*: Varsayılan fertler üzerine gerçekleştirme ile hüküm verilen önermedir. Hiçbir Anka taş değildir gibi. *Hakiki Tikel olumlu*: Varsayılan fertlerin bazıları üzerine gerçekleştirme ile hüküm verilen önermedir. Bazı Ankalar kuştur gibi. *Hakiki Tikel olumsuz*: Varsayılan fertlerin bazıları üzerine gerçekleştirme ile hüküm verilen önermedir. Bazı Ankalar taş değildir, gibi. *Harici Tümel olumlu*: Dış dünyada varolan fertler üzerine gerçekleştirme ile hüküm verilen önermedir. Hiçbir gezegen...doğar.

Harici Tümel olumsuz: Dış dünyada varolan fertler üzerine gerçekleştirme ile hüküm verilen önermedir. Hiçbir gezegen ağaç değildir, gibi.

Harici Tikel Olumlu: Dış dünyada varolan fertlerin bazıları üzerine gerçekleştirme ile hüküm verilen önermedir. *Harici Tikel olumsuz*: Dış dünyada varolan fertlerin bazılarının üzerine gerçekleştirme ile hüküm verilen önermelerdir.

Hamliye: Udül ve tahsil açısından iki türdür. Madüle ve muhassala. *Madüle*: Olumsuzluk harfinin önermenin bir parçası olmasıdır. *Hamliye*: Udül ve tahsil açısından sekiz türdür. *Konu madulesi*: Olumsuzluk edatının konunun bir parçası olduğu önermedir. İki kısımdır; olumlu ve olumsuz. Şu sözümüzde olduğu gibi, cansız camittir ve hiçbir camit insan değildir. *Yüklemin madulesi*: Olumsuzluk edatının yüklemin bir parçası olduğu önermedir. O, olumlu ve olumsuzdur. Şu sözümüzde olduğu gibi, Camit bilgili olmayandır ve hiçbir insan bilgili olmayan değildir. *İki Taraflı madule*: Olumsuzluk edatının her ikisinin de parçası olduğu önermedir. O, olumlu ve olumsuzdur. Şu sözümüzde olduğu gibi, canlı olmayan alim değildir ve hiçbir canlı camit değildir. *Muhassala*: Olumsuzluk edatının her ikisinin de parçası olmadığı önermedir. İki türdür; olumlu ve olumsuz. Olumsuzza basite denir. Şu sözümüzde olduğu gibi, Bütün insanlar canlıdır. Hiçbir insan taş değildir. O, olumlu yüklemin madulesinden daha geneldir. *Şartlı*: Udül ve tahsil açısından iki kısımdır. Madule ve muhassala. *Madüle*: Olumsuzluk edatının şartlıdan bir parça olduğu önermedir. *Şartlı*: Udül ve tahsil açısından sekiz kısımdır. *Mukaddem madulesi*: Olumsuzluk edatının

mukaddemin parçası olduğu önermedir. İki kısımdır; olumlu ve olumsuz. Şu sözümüzde olduğu gibi, her ne zaman güneş yoksa gece zorunludur. *Tali madulesi*: Olumsuzluk edatının talinin parçası olduğu önermedir. O, olumlu ve olumsuzdur. Şu sözümüzde olduğu gibi, her ne zaman güneş...gece yoktur. *İki Taraflı Madule*: Olumsuzluk edatının her iki tarafın da parçası olduğu önermedir. Her ne zaman güneş yoksa gece yoktur.

Şartlı: Bir araya gelmesi mümkün bütün konular ve zamanlar açısından üçtür; şahsiye, mahsure ve mühmele. *Şahsiye*: belirli bir zaman ve konu üzerine hüküm verilen önermelerdir. Şu sözümüzde olduğu gibi; bir gün bana yolcu olarak geldin ve sana ikramda bulundum.

Mahsure (belirli): bir araya gelmeleri mümkün konuların ve zamanların niceliğinin belirli olduğu önermelerdir. *Mühmele* (belirsiz): Bir araya gelmeleri mümkün konuların ve zamanların niceliğinin belirli olmadığı önermelerdir. *Şartlı mahsure*: Dört kısımdır. Tümel olumlu, tümel olumsuz, tikel olumlu ve tikel olumsuz. *Mucibe-i külliye*: Bir araya gelmeleri mümkün bütün konuların ve zamanların bütünü üzerine gerçekleştirme ile hüküm verilen önermedir.

Salibe-i külliye: Bir araya gelmeleri mümkün konuların ve zamanların bütünü üzerine gerçekleştirme ile hüküm verilen önermedir. *Mucibe-i cüz'iyeye*: Bir araya gelmeleri mümkün bütün konuların ve zamanların bazıları üzerine gerçekleştirme ile hüküm verilen önermedir. *Salibe-i cüz'iyeye*: Bir araya gelmeleri mümkün bazı konuların ve zamanların üzerine gerçekleştirme ile hüküm verilen önermedir. *Şartlı*: Bileşim açısından altı kısımdır:

Birincisi, iki yüklemli oluşandır, örneğin eğer bu yaşlı insansa o, canlıdır. Sayı ya tek ya da çifttir.

İkincisi, iki tane bitişik önermeden oluşan, her ne zaman güneş varsa gündüz vardır. Her ne zaman yeryüzü aydınlıksa dünya karanlık değildir.

Üçüncüsü, iki tane ayrık şartlıdan oluşan, her ne zaman bu sayı tek ya da çiftse o, ya iki eşit parçaya bölünür ya da eşit olmayan iki parçaya bölünür.

Dördüncüsü, yüklemli ve bitişikten oluşandır, her ne zaman güneş doğmuşsa gündüz vardır.

Beşincisi, yüklemli ve ayrıktan oluşur, bu ihtiyar insansa o, ya beyazdır ya da siyahtır.

Altıncısı, bitişikten oluşur, bu ihtiyar konuşansa o, insandır. Eğer olumsuzluk harfi konu ya da yüklem ya da her ikisinin de parçasıysa ona mühmele denir ve muhassala denilmez.

Hamliye: Cihet³⁵ açısından ikidir; basite ve bileşik. *Basite*: Gerçekliği sadece olumlama ya da olumsuzlama olan önermedir. Basite altı kısımdır; zarure-i mutlaka, daime-i mutlaka, meşrute-i âmme, örfiye-i âmme, mutlaka-i âmme, mümküne-i âmme. *Bileşik*: Gerçekliği olumlama ya da olumsuzlamadan oluşan önermelerdir. Yedi kısımdır; meşrute-i hasse, örfiye-i hasse, vucudiye-i zaruriye, vucudiye-i daime, örfiye, münteşire, mümküne-i hassa.

Müveccihe (kiplik-modalite): Önermelerin cihetlerini kapsayan şeydir. İki kısımdır: Melfuza yani, gerçekte sabit niteliğe işaret eden sözdür. Makule ise, aklın hükmünden ibarettir. *Önermenin ciheti*: O, gerçeklikte sabit niteliklidir. *Keyfiyet*: Bir şeydeki herhangi bir bölümlenme ya da orantı kabul etmeyen yapıdır. *Çelişğin gerçekleşme şartları*: Mukaddem ve talide uygunluk, tümel ve tikelde karşıtlık, bitişme ayrılmada birlik, lüzum ve inad'da uygunluk.

Aks (döndürme): Yargıların doğruluk değerlerine dokunmadan konuyu yüklem ve yüklemi de konu yapmaktır. *Nakizin döndürülmesi*: Mütakaddimine göre, konunun çelişğini yüklem ve yüklem çelişğini de konu yapmaktır ya da mukaddemi tali, taliyi de mukaddem yapmaktır. Şu sözümüzdeki gibi, *bütün insanlar canlıdır, bütün canlı olmayan insan olmayandır* doğrular. Her ne zaman güneş...vd. her ne zaman gündüz yoksa...güneş doğmamıştır doğrular. *Dilsel çelişik*: Her şeyi aynıyla ortadan kaldıran çelişiktir. Bütün insanlar natıktır ve hiçbir insan natık değildir.³⁶

Tasım: Önermelerden oluşan bir sözdür ki, kabul edildiği zaman, kendisi için başka bir söz de gerekli olur. *Tasım*: şekil açısından iki türdür. İktirani (kesin) ve istisnai (seçmeli). *İktirani*: Sonuç ya da onun çelişğinin içinde bulunduğu önermedir. Şu sözümüz-

³⁵ Kip, *modalite*, klasik İslam Mantığında *cihet* adıyla kullanılmıştır. İslam mantıkçıları da *muhtelilat* adı altında konuyu ele almışlardır. Ahmet Cevdet Paşa'nın betimine göre kipliğin, "bir önermenin konusu ve yüklemi arasına bir bağ koyulur, bu önermenin doğruluğu o bağın doğruluğuna bağlı olur" biçiminde bir tanımı verilebilir. Buradaki bağ, önermenin de kipliğini oluşturmaktadır. Bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *Mi'yar-ı Sedad*, "Mantık Metinleri 2" içinde, İşaret Yay. İstanbul, 1998, s. 78.

³⁶ el-Ankaravi, *Tarifatu's-Şemsiye*, s. 8-13, el-Kâtibî, *Risaleti's-Şemsiyye*, s. 16-28, Kutbiddin er-Razi, *Şerhu Metn-i Şemsiye*, s. 59 vd., Aristotle, *On Interpretation*, s. 123, 143, İbn Sina, *el-İşarât ve't-Tenbihât*, s. 223-341, İbn Sina, *Kitabu'n-Necât*, s. 50-67.

deki gibi, bütün cisimler bileşiktir ve bütün bileşikler sonradan değildir öyleyse bütün cisimler sonradan değildir. *İstisnai*: Sonuç ya da onun çelişinin içinde bulunmadığı önermedir. *İktiraninin kapsamı*: üçtür, ilki orta terim, ikincisi küçük terim ve üçüncüsü büyük terim. *Orta terim (haddu'l-evsat)*: Tasımın öncülleri arasında tekrar edilen terimdir. *Küçük terim*: Yüklemlide istenilenin (sonuç / matlup) konusudur. Şartiyede ise istenilenin öncülüdür. *Büyük terim*: Yüklemlide istenilenin yüklemi ve şartlıda ise istenilenin talisidir. İstenilen (matlup), netice (sonuç) ve da'va zati olarak bir, fakat itibari olarak ayrılır. *Netice* (Sonuç): Delilin gerektirdiği şeydir. Ona, gerektirdiği şey açısından netice, elde edilmek istenen şey açısından matlup, ondan önce gelmesi açısından dava denilir. *Öncülün kapsamı*: ikidir; küçük yani, kendisinde küçüğün geçtiği önermedir. Büyük ise, büyük öncülün geçtiği cümledir. *Tasımın karinesi*: Küçüğün büyükle ilişkisidir. *Şekiller*: ister yüklemli ister şartlı olsun dört çeşittir. *Birinci şekil*: Orta terimin küçük öncülde yüklem ve büyük öncülde konu olmasıdır ya da orta terimin küçükte tali ve büyükte öncül olmasıdır. Bu bilimlerin temelidir. Onun nitelik açısından şartı, küçüğün olumlu olması ve nicelik açısından büyüğün tümel olmasıdır. Bu türün sonucu zorunludur. *İkinci şekil*: Orta terimin büyükte ve küçükte yüklem, ya da her ikisinde tali olmasıdır. *Üçüncü şekil*: Orta terimin büyük ve küçükte konu-yüklem olmasıdır. Bu şeklin nitelik açısından şartı, küçüğün olumlu olması, nicelik açısından büyüğün tümel olmasıdır. *Dördüncü şekil*: Orta terimin küçükte konu ve öncül olması ve büyükte tali ve yüklem olmasıdır. *İktiraninin şartları*: Oluşturma ve yol açısından İsağocî'de geçtiği üzere altıdır.

Birinci yol: İki tane yüklemli den oluşmuş olup bunlardan biri küçük diğeri büyüktür. Şu sözümdüzdeki gibi, bütün cisimler bileşiktir ve bütün bileşikler sonradan değildir. Öyleyse bütün cisimler sonradan değildir. Bu yola yüklemli denilir ve beş kısma ayrılmıştır.

Birinci kısım: İki tane bitişikten oluşmuş olup bunlardan biri küçük diğeri büyüktür. Şu sözümdüzdeki gibi, eğer güneş... her ne zaman gündüz varsa yeryüzü aydınlıktır. *İkinci kısım*: İki tane ayrıktan oluşur. Bütün sayılar ya tektir ya da çifttir. *Üçüncü kısım*: Yüklemli ve bitişikten oluşur. *Dördüncü kısım*: Yüklemli ve ayrıktan oluşandır. Bu yaşlı insandır ve her insan ya beyazdır da siyahtır; buna göre bu yaşlı ya beyazdır ya da siyahtır, sonucu çıkar.

Beşinci kısım: Bitişik ve ayrıktan oluşandır. Her ne zaman bu insansa o, canlıdır ve bütün canlılar ya beyazdır ya da siyahtır sonucu çıkar. *İstisnai tasım*: Biri şartlı diğeri seçmeli yani yüklemli iki mukaddemden oluşur. *İstisnainin mukaddemi*: ikidir, vazia (onaylama) ve rafia (onaylamama). *Vazia mukaddemi*: Birinci yolda geçtiği gibi talinin aynı

olan istisnaidir ve üçüncü yolda geçtiği gibi iki parçadan birinin aynısı olan istisnaidir. *Rafia mukaddemi*: Dördüncüde geçtiği gibi, talinin karşıtı olan istisnaidir. Bu üçtür; olumlu şartlı olması, gerekli (lüzumiye) şartlı ve inadiye. *İstisnai tasım*: Altı yol açısından şöyledir: *Birinci yol*: Mukaddemin aynısı talinin aynısını sonuç veren istisnai tasımdır. *İkinci yol*: Talinin nakizinin makaddemin nakizini sonuç veren istisnaidir. Eğer bu şey insansa o, canlıdır fakat o, canlı değildir öyleyse o, insan değildir. *Üçüncü yol*: Ayrıkta, iki parçadan birinin aynı diğerinin nakizini sonuç veren istisnaidir. Sayı ya tektir ya da çifttir. Fakat o çifttir öyleyse o, tek değildir. *Dördüncü yol*: İkisinden birinin nakizi diğerinin aynısını sonuç veren istisnaidir. Bu şey ya ağaç değildir ya da taş değildir fakat o, ağaçtır, o taş değildir sonucunu verir.³⁷

Tasım: Maddeleri açısından beş tanedir. Bunlara beş sanat adı verilir; burhan, cedel, hitabe, şiir ve mugalâta.

Burhan (İspat / Kanıt): Kesin sonuç elde etmek için kesin öncüllerden kurulmuş tasımdır. İki kısımdır: İlki Limmi ve ikincisi inni. *Limmi*: Orta terimin dış dünyada ve zihindeki nispet için bir illet olduğu tasımdır. Örneğin, bu kişinin salgıları bozulmuştur. Salgıların bozulması hummaya işaretler, o halde bu kişi hummalıdır. *İnni*: Orta terimin sadece zihindeki nispet için bir illet olmasıdır. Örneğin, bu hummalıdır, her hummalının salgıları bozulmuştur. O halde bu kişinin salgıları bozulmuştur.

Tasımın Maddeleri: Kesin olanlar *yakiniyat* ve olmayanlardır. Kesin olanlar; evveliyat (aksiyomlar), müşahadat (gözlemler), mücerrebat (deneyimler), hadsiyat (sezgiler) ve mütevatirat (doğru haberler). *Evveliyat*: İki tarafın düşünülmesinin aralarındaki ilişkiyle kesinlik için yeterli olduğu önermedir. Bütün parçadan büyüktür gibi. *Müşahadat*: İçsel ve dışsal duyularla hüküm verilen önermelerdir. Güneş aydınlatıcıdır gibi. Buna hissiyat adı verilir. Açlık korku gibi duyularla olursa vicdaniyat adı verilir. *Mücerrebat*: Kesinliğe katkıda bulunan sürekli gözlemlerle hüküm verilen önermelerdir. Sakmunya (bir tür şifalı bitki) içmek ishal için gereklidir örneği verilebilir. *Hadsiyat*: İkelerden istenilenlere hızlı bir geçiş yoluyla hüküm verilen önermelerdir. Ay, ışığını güneşten almaktadır. *Mütevatirat*: Yalan üzerine birleşmeleri düşünülmemeyen bir topluluğun güvenilirliğinden ve şahitlerin çokluğundan dolayı aklın hüküm verdiği önermelerdir. Şu sözümüzdeki gibi, Hz. Muhammet nübüvvet iddiasında bulundu ve mucizeler gösterdi. *Önermeler ve tasımları*: Kendisi ve

³⁷ el-Ankaravi, *Tarifatu's-Şemsiye*, s.13-15, el- Kâtibî, *Risaleti's-Şemsiyye*, s. 22-30, Kutbiddin er-Razi, *Şerhu Metn-i Şemsiye*, s. 131-171., İbn Sina, *Kitabu'n- Necât*, s. 69-90.

kendisiyle hükmedilen şeylerden meydana gelen bu önermelerin sınırlarını düşündüğü müzde zihinde kaybolmayacak bir vasıta ile hüküm verilen önermelerdir. Dört iki eşit parçaya bölünen çifttir. Bu altı grup, bileşik tasımlardır ve bunlara burhan adı verilmektedir. *Yakın Olmayanlar*: Altı türdür, meşhurat, müsellemat, makbulat, maznunat, muhayyilat ve vehmiyat.

Cedel: Meşhure öncüllerden oluşmuş tasımdır. Eğer meşhurattan oluşuyorsa cedel denir. *Meşhurat*: Bütün insanların genel maslahattan, acımadan, hamiyetten, adaletten, hukuktan ve âdaptan dolayı kabul ettikleri şeylerle hüküm verilen önermelerdir. Zulüm çirkindir, adalet güzeldir, mahrem yerlerin açılması kötüdür, zayıfları gözetmek övülmüştür gibi.

Hitabet: Kişinin inandığı bir takım kabullere dayanarak ortaya konan öncüllerden oluşmuş bir tasımdır. Makbulattan ve zanniyattan oluşturuluyorsa buna hitabe denilir. *Müsellemat*: Bu, rakibin kabul ettiği şeylerle onun sözlerini geçersiz kılmak için hüküm verilen önermedir. Fıkıhçıların usul-u fıkıh konularını kabul etmeleri gibi.

Şiir: Ruh rahatlatan ya da daraltan öncüllerden oluşan tasımdır. Genel anlamda önermeler eğer hayal edilenlerden oluşuyorsa şiir denilir.

Makbulat: Semavi bir emir, aklın ürünleri, ilim ve zühd ehlinde alınan din gibi, inanılan şeylerden elde edilmiş önermelerdir.

Mugalâta: Doğru ve meşhureye benzeyen ya da hayali yanlış öncüllerden oluşturulmuş tasımdır. Önermeler yakiniyat ve zanniyata benzeyenlerden oluşmuşsa mugalata denilir.

Maznunat: Zanna uyarak hüküm verilen önermelerdir. Şu sözümüzdeki gibi, falanca, gece dolanıyor öyleyse o hırsızdır.

Muhayyilat: Ortaya konulduğunda ruh üzerinde rahatlatma ya da daralma gibi etkilerde bulunan önermelerdir. Örneğin şarap akıcı bir yakuttur, bal acıdır.

Vehmiyat: Duyumsanamayan konularda vehme dayanılarak hüküm verilen yanlış önermelerdir. Âlem sonsuzdur sözünde olduğu gibi.³⁸

³⁸ el-Ankaravi, *Tarifatu's-Şemsiyye*, s.15 vd., el-Kâtibî, *Risale'ti's-Şemsiyye*, s. 30 vd., Kutbiddin er-Razi, *Şerhu Metn-i Şemsiyye*, s. 171 vd., Aristotle, *Topica*, s. 273 vd., Aristo, *İkinci Çözümler*, Çev. Ali Houshiary, Y. K.Y. İstanbul, 2005, s. 56 vd. Ebu Nasr el-Farabi, *Kitabu'l-Cedel, el-Mantık İnde'l-Farabi* içinde, Refik Acem, Beyrut, 1986, s. 13 vd. Ebu Nasr el-Farabi, "Risale-i Fi'l-Akl", *el-*

Sonuç

Klasik mantık iki bin yılı aşkın süredir felsefenin konusudur ve bilimsel düşünce-nin yöntemsel-çıkarımsal güvenilirliğini sağlama bağlamında da başvuru alanı temel bir disiplin-dir. Kendisinden önce dağınık bir biçimde ortaya konulan mantıksal ilkeleri ve düşünceler-i özgün katkılarıyla birlikte derleyip mantıksal bir dizge haline getiren Aristo olmuştur. Klasik mantık denilen bu dizgesel düşünceler, günümüze kadar büyük bir değişikliğe uğ-ramadan gelmiştir. Mantık felsefesinin içeriğiyle birlikte İslam dünyasına girişi bir bakıma *İslam rönesansı* doğurmuştur. Kindi, Farabi, İbn Sina ve İbn Rüşd gibi büyük filozoflar kendi dönemlerinde olduğu gibi neredeyse günümüze kadar *akıl yollarını* açan ve aydın-latan düşünürler olmuşlardır. Bu aydınlığın ışığı yalnızca felsefi alanda kalmamış, İslam kültürünün ürettiği tüm bilimsel alanlara kadar yayılmıştır. İlk dönemde ortaya konulan muhalefet aşıldığında İslam düşüncesi başta Felsefe ve Kelam olmak üzere hemen hemen tüm disiplinlerde büyük aşama kaydetmiştir.

Diğer disiplinlerde olduğu gibi Mantığın da en önemli sorunlarından biri içerdiği kavramların tam olarak kavranamaması, öğrenilememesi ve en önemlisi de zamana uygun olarak dilimize kazandırılmamasıdır.³⁹ Mantık düşüncesinin kültürün içinde yer bulabilme-si, özellikle bilimsel yöntemin hatta toplumsal akıl ve vicdanın gelişimi açısından oldukça önemlidir. Felsefe geleneği oluşturamayan toplumların ortak bilimsel bir akla sahip olmaları, gelişmeleri hatta huzurlu bir şekilde yaşamaları bile olanaklı değildir. Bilim, siyaset,

Felsefetu'l-İslamiye, Edit. Fuat Sezgin, C. 12, (39–48), Almanya, 1999, s. 40 vd., Ebu Nasr el-Farabi, *Kitabu'l-Burhan*, Thk. Macit Fahri, *Mantık İnde'l-Farabi* içinde, Beyrut, 1986, s. 20 vd., Ebu Ali İbn Si-na, *el-Burhan*, Thk. Abdurrahman Bedevi, *Mektebetü'n-Nahdeti'l-Misriyye*, Kahire 1954, s. 163 vd., İbn Rüşd, *Şerhu'l-Burhani'l-Aristo ve Telhisu'l-Burhan*, Thk. Abdurrahman Bedevi, Kuveyt, 1984, s. 46 vd.

³⁹ Son dönemde dilimizde yapılan az sayıda çalışma oldukça değerli olsa da mantık alanının genişliği ve içeriksel zenginliği karşısında henüz ihtiyacı tam olarak karşılayamamaktadır. Söz konusu çalışmalardan birkaç örnek vermek gerekirse; İsmail Hakkı izmirli, *Felsefe Dersleri*, 1924; Nurettin TOPÇU, *Mantık*, Dergâh Yayınları, 2001; Necati Öner, *Klasik Mantık*, 1970; Nihat Keklik, *İslam Mantık Tarihi ve Farabi Mantığı*, İstanbul 1969; Tahir Yaren, *İslam Kültüründe Mantık Çalışmalarına Karşı Fi-kirler*, Ankara 1982, Abdulkuddüs Bingöl, *Klasik Mantık'ın Tanım Teorisi*, Erzurum 1982; Şafak Ural, *Temel Mantık*, 1985; Necip Taylan, *Mantık Tarihi-Problemleri*, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fa-kültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996; Doğan ÖZLEM, *Mantık Klasik/Sembolik Mantık*, Mantık Felsefe-si, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2000; İbrahim EMİROĞLU, *Klasik Mantığa Giriş*, Elis Yayınları, 2004; İb-rahim ÇAPAK, *Gazali'nin Mantık Arayışı*, Elis Yayınları, 2005; A. Kadir ÇUÇEN, *Klasik Mantık*, Asa Kitabevi, 2004; H. Ayık, *İslam Mantık Geleneği ve Doğuluların Mantığı*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007; İsmail KÖZ, *Mantık Felsefesi*, Elis Yayınları, 2003; Nazım Hasırcı, *İbn Teymiyye'nin Mantık Eleştirisi*, Ankara, 2008.

kültür, ekonomi, eğitim hangi konu olursa olsun sağlıklı bir zeminde ele alınmadığı sürece, üstelik bu alanlarda söz hakkı bulunanların gerekli ilkelerden yoksun buldukları sürece felsefenin sıklıkla dile getirilen, toplumca önemli görülen dinin de amacı olan *mutluluk* asla sağlanamayacaktır.

Bilim insanlarına düşen görev, alanlarını iyi bir biçimde kavramak, geliştirmek ve yöntemleri uygulamaktır. Makalemizin konusu olan klasik mantığın kavramlarını ele almak bu amaca yönelik bir çabanın ürünüdür. Fakat belirtmek isteriz ki bu tür çalışmaların ikinci basamağı kavramların dilimizde uygun karşılıklarını bulmak ve bunları diğer disiplinlerle ortak kullanılabilecek seviyeye çıkarmak olmalıdır.

Kaynaklar

- Ahmet Cevdet Paşa, *Mi'yar-ı Sedad*, "Mantık Metinleri 2" içinde, İşaret Yay. İstanbul, 1998.
- el-Ankaravi, Muhammet Şükrettin, *Tarifatu'ş-Şemsiye ale Mesleki'l-İmtihan*, İstanbul, 1305.
- Aristo, *İkinci Çözümlmeler*, Çev. Ali Houshiary, Y. K.Y. İstanbul, 2005.
- Aristotle, *On Interpretation*, Çev. Harold P. Cook, The Loeb Classical Library, Cambridge, 1962.
- Aristotle, *Topica*, Çev. E. S. Forster, The Loeb Classical Library, Edit. T. E. Pace, E. Capps, W. H. Rouse, A. Post, E. H. Warrington, Londra ve Cambridge, MCMLX.
- Bingöl, Abdulkuddüs, "Osmanlı Dünyasında Mantık Bilimi ve Eğitimi", *Felsefe Dünyası*, Sayı: 29, Ankara, 1999.
- Çapak, İbrahim, *Gazalînin Mantık Anlayışı*, Elis Yayınları, Ankara, 2005.
- Dönmez, Süleyman, *Aklın Yolculuğu*, Birleşik Yay., Ankara, 2009.
- el-Farabi, Ebu Nasr, "Risale-i Fi'l-Akl", *el-Felsefetu'l-İslamiye*, Edit. Fuat Sezgin, C. 12, (39–48), Almanya, 1999.
- el-Farabi, Ebu Nasr, *İhsau'l-Ulum*, Thk. Ali Ebu Muhlim, Dâr ve Mektebetu'l-Hilal, Beyrut, 1996.
- el-Farabi, Ebu Nasr, *Kitab Fi'l Mantık el-İbare*, Thk. Muhammed S. Salim, Matbaatu Daru'l-Kütüb, 1976.
- el-Farabi, Ebu Nasr, *Kitabu'l-Burhan*, Thk. Macit Fahri, *Mantık İnde'l-Farabi* içinde, Beyrut, 1986.
- el-Farabi, Ebu Nasr, *Kitabu'l-Cedel*, *el-Mantık İnde'l-Farabi* içinde, Refik Acem, Beyrut, 1986.
- el-Farabi, Ebu Nasr, *Mantiğa Başlangıç*, Çev. Mübahat Türker-Küyel, "Farabi'nin Bazı Mantık Eserleri" içinde, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yay., Sayı: 31, Ankara, 1990.

- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd, *Telhîsu Kitabi Aristotalîs fi'l-İbâre*, Thk. Mahmut Kasım, 1981.
- İbn Rüşd, *Şerhu'l-Burhani'l-Aristo ve Telhîsu'l-Burhan*, Thk. Abdurrahman Bedevi, Kuveyt, 1984.
- İbn Sina, Ebu Ali, *Cedel, eş-Şifa, el-Mantık (6)* içinde, Thk. Ahmet Fuat el-Ehvani, Kahire, 1965.
- İbn Sina, Ebu Ali, *el-Burhan*, Thk. Abdurrahman Bedevi, Mektebetü'n-Nahdeti'l-Mısriyye, Kahire 1954.
- İbn Sina, Ebu Ali, *el-Medhal, eş-Şifa (Mantık,1)* içinde, Thk. Georges C. Anawati, Mahmut Hudeyri, A. Fuat Ehvani, Matbaatu'l-Emiriye, Kahire, 1952.
- İbn Sina, Ebu Ali, *el-Mekûlât, "eş-Şifa" (Mantık, 2)* içinde, Thk. Georges C. Anawati, Mahmut Hudeyri, A. Fuat Ehvani, Sait Zayed, Kahire, 1965.
- İbn Sina, Ebu Ali, *Kitabu'n- Necât*, Thk. Macit Fahri, Beyrut, 1982.
- İbn Sina, Ebu Ali, *el-İşarât ve't-Tenbihât*, Thk. Süleyman Dünya, I. Bölüm, Kahire, H. 1119.
- el-Kâtibî, Ali b. Ömer, *Risaleti'ş-Şemsiyye fi'l- Kavaidi'l- Mantikiyye*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1302.
- Köz, İsmail, "Modern Türk Düşüncesinde Mantık Çalışmaları" *A.Ü.İ.F. Dergisi*, C. XLIII, S. 1, Ankara, 2002.
- McGinnis, Jon and David C. Reisman, *Classical Arabic Philosophy: An Anthology of Sources*, Hackett Publishing Company, Indianapolis/Cambridge, 2007.
- Öner, Necati "Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı", *A.Ü.İ.F. Dergisi*, c. 5, Ankara, 1956.
- er-Razi, Kutbiddin, *Şerhu Metn-i Şemsiye*, İstanbul, 1323.
- Rescher, Nicholas, "Al-Farabi on Logical Tradition", *Journal of the History of Ideas*, University of Pennsylvania Press, Vol. 24, No. 1, 1963.
- Rescher, Nicholas, *Studies in The History of Arabic Logic*, University of Pittsburgh Press, 1963.
- Walzer, Richard, *Greek Into Arabic*, Harvard University Press, Cambridge / Massachusetts, 1962.

Concepts Used in Classical Logic -Shamsiyyah Case-

Citation/©- Çetin, A. (2012). Concepts Used in Classical Logic - Shamsiyyah Case-, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity*, 12 (1), 101-124.

Abstract- *Subject of this article is about Shamsiyyah written by el-Katibi. History of classical logic may be divided into three periods. One of these is used only some contents of Logic. Aristotle started writing his logical works in second period. Commentators supported classical logic by explaining it in final preiod. Then the translation of Greek philosophical and scientific works into Arabic began in about 800. This translation movement is one of the great human intellectual achievements. The original logicians appeared after translation movement. Logic developed in the Islamic world after this date. But learning a discipline depends on understanding of its concepts. Great and important works of logic has been done by logicians in the past. However, there is still a need for working on concepts.*

Key Words- *Classical Logic, Islamic Logic, Logical Concepts, Principles of Classical Logic, Aristotle, Risalah Shamsiyyah.*